

◆◆◆ KÄFER ISTVÁN

Pázmány Péter, „az tót náció”¹ lelkipásztora és helye a szlovák nemzet művelődésében

„Alumni majori numero Ungari esse debebunt,
Sclavi tamen etiam et Croatiae recipientur,
Germani quoque e partibus Hungariae oriundi.”²

Mátyás király 1486-ban szabályozta a németek és a szlovákok között a bírók sorrendjét Nagyszombat városában, két évvel később pedig „*fideli nostro nobili Paulo Holy de Hradna*” nemesi címet és kiváltságot adományozott. Ő lett a város kapitánya, majd fiai követték a tisztségben. A *Zumbot, Zumbot-hel, Tornava, Trnava, Tyrnau, Tyrnavia* néven ismert városban (a horvátok később *Česká Ternava*, a románok *Șimbata Mare* formában használták) akkoriban főként a latin, a német és a szlovák nyelvet beszélték, írták.³ A „szlávok”, azaz szlovákok nyelve minden bizonnyal közel állt a csehhez, hiszen 1486-ban Jakub z Vyškova plébánossá választása ellen a németek tiltakoztak a magisztrátusban. A szlovákok igényelték a prédikációt a számukra érthető szláv nyelven. Már 1463-ban Egidius nagyszombati mészáros azzal a kikötéssel hagyta vagyonát a Szent Miklós-templomra, hogy a plébános gondoskodjék *predicatoreum Slavorum pro populo eiusdem linguae*. A szláv igények kielégítésében jelentős szerepe volt a városkapitánynak is.⁴

Mohács után Pozsonyban nem volt már hely a menekülteknek, ezért Ferdinánd király kérte Nagyszombatot, hogy a lakosok bocsássák az uralkodó rendelkezésére üres házaikat. De Luscano esztergomi kapitány ugyanis jelezte a nagyszombatiaknak, hogy a török hírszerzők már a városi szőlőkben járnak. 1543-ban az esztergomi menekült papok Pozsonynál a szabad ég

¹ 1632. február 9-én Magyarbélén kelt leveléből Nagyszombat városának bírójához.

² A Pázmáneum alapítóleveléből.

³ POSTÉNYI, Ján, *Z minulosti Trnavy do prevratu (1918)* [Nagyszombat múltjából az államfordulattig], in *Trnava 1238-1938* (Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1938) 5-29; POSTÉNYI, Ján, *Slovenský národný život v Trnave v rokoch 1488-1820* [A szlovák nemzeti élet Nagyszombatban 1488-1820 között], in *Kultúra XV* (1943) 8-9/2.

⁴ ŠIMONČIČ, Jozef, *Peter Pázmaň a Slováci v Trnave* [Pázmány Péter és a nagyszombati szlovákok], in *Fons Tyrnaviensis I* (Ústav dejín Trnavskej univerzity, Trnava 2006) 21.

alatt éjszakáztak. Paulus de Warda, azaz Várday Pál esztergomi érsek levelet írt a városnak, fogadja be az érseket és a káptalant. Érvelése szerint a város azért kapta kiváltságait, hogy befogadja az idegeneket. Az érsek ígéretet is tett egy erős vár építésére a Nyitra folyó mellett a török előrenyomulás feltartóztatására.⁵

Az esztergomi érsek és a káptalan tagjai valamennyi egyházi intézményt elfoglalták, mivel azokat a városi magisztrátus patronátusi donáció formájában nekik ajándékozta. Nagyszombat Magyarország egyházi fővárosa lett, a Szent Miklós-templom pedig az Esztergomi Főegyházmege székesegyháza. Valamennyi írásos dokumentum Nagyszombatban az esztergomi érsek és kanonokok nevében jelent meg.⁶

A teljesen háromnyelvűvé váló városban a nemzeti nyelvek használata természetes volt. A szlovák nyelv magyar jövevényszavai dokumentálják, miként vette át a Szentgyörgy-Bazin-Modor-Nagyszombat borvidék a bortermelés fogalomkörének magyar terminológiáját.⁷ E háromnyelvűséghez alkalmazkodott a korai ellenreformáció is, és a Pázmány előtt kialakult ún. *nagyszombati iskola*⁸ is figyelembe vette. Oláh Miklós II. Lajos özvegyének, Máriának titkáráként bejárta Európát, és láthatta a reformáció terjesztésének egyik fő eszközét, a nemzeti nyelvek használatát. A Trienti Zsinat után szervezett nagyszombati papnevelő intézetben már megkívánták, hogy az oktatók ismerjék a magyar, a német és a szlovák nyelvet.⁹ Magában a városban ezeken a nyelveken prédikáltak, sőt 1563-ban Oláh Miklós szabályozni kényszerült a miserendet és a templomhasználatot a három náció között.¹⁰

Pázmány mindig alkalmazkodott ehhez az etnikai helyzethez. A magyarság kiemelésének és előtérbe állításának fő oka az volt, hogy a magyarok között terjedt el és hatott leginkább a kálvinizmus. A magyar települések papi ellátottsága, hitélete olyan elhanyagolt volt, hogy szlovák és horvát papok is kényszerültek magyar falvak pasztorálására.¹¹ A bíboros főpásztor

⁵ POSTÉNYI 1938, 30-31. Vö. *Esztergomi érsek 1001–2003* (szerk. Beke Margit; Szt. István Társ., Budapest 2003) 240-247 (Laczlavik György).

⁶ A nagyszombati nyomda működésének már első évében Telegdi Mikós esztergomi prépostként jegyezte nagy munkáját.

⁷ HAUPTOVÁ, Zoe, *A szlovák nyelv magyar jövevényszavainak néhány problémája*, in *Magyar Nyelv* (1960) 2/173.

⁸ SÍK Sándor, *Pázmány az ember és az író* (Szt. István Társ., Budapest 1939) 88.

⁹ ZLATOŠ, Štefan, *Z dejín trnavskej univerzity* [A nagyszombati egyetem történetéből], in *Pamiatke trnavskej univerzity 1635–1777* (Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1935) 11-14.

¹⁰ BOTH Ferenc, *Telegdi Miklós élete és művei* (Szeged 1899) 59.

¹¹ VARSÍK, Branislav, *Národnostný problém trnavskej univerzity* [A nagyszombati egyetem nemzeti-ségi problémája] (PUŠŠ, Bratislava 1938) 31-32. Vö. KÁFER István, *A kassai vértanúk mai tanúságtétele*, in *Vigília* (1995) 8; UŐ, *Dona nobis pacem. Magyar–szlovák kérdések* (PPKE BTK, Piliscsaba 2005) 18-19. Szent Márk Marek Križevčaninnak, Szent Menyhért Melichar Grodzieskinek is nevezhető.

több alkalommal elismerően nyilatkozott a „tót náció” vallásosságáról, amit legjobban a nagyszombati szlovák szószerék alapítása bizonyít.¹² Elrendelte, hogy a szlovák falvakban rendszeresen tartsanak szlovák nyelvű prédikációkat.¹³ A külföldi tanulmányokra küldött növendékek között mindig említ szlovákokat, sőt az általa Pozsonyba is betelepített jezsuiták közül P. Leonardus Praesul a klarisszák templomában már 1622-ben szlovákul prédikált.¹⁴

A XVII. század első negyedében kibontakozó szlovák nyelvű ellenreformáció gazdag kulturális, irodalmi életet teremtett Nagyszombatban. A minden „apróságra” ügyelő Pázmány nyilván utasította az esztergomi rituále összeállítóit a népnyelv használatára. Az 1625. évi kiadásban¹⁵ az esketés és a keresztelés szertartásában a pap kérdései és a házasulandók, illetve a keresztszülők válaszai szlovákul is megtalálhatók, még hozzá a középszlovák nyelvjárás, a mai szlovák irodalmi nyelv alapjának felhasználásával. Ráadásul sem a pozsonyi, sem később a nagyszombati akadémia tipográfiájának nem volt gótbetűs készlete, ezért a rituále-szöveg, majd az első nagyszombati kísérleti nyomtatvány, a szlovák–magyar szószeret¹⁶ is latin betűkkel jelent meg. A későbbi évszázadokban minden szlovák, biblikus cseh szöveget gót betűkkel írtak, így ezek a nagyszombati szlovák szövegek a szlovák nyelv első nyomtatott emlékei.

E nagyszombati katolikus szlovák kulturális központ legnagyobb vállalkozása 1634-ben Pázmány Kalauzának szlovák fordítása volt. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött szlovák kézirat szlovák irodalma csekély, azt is a magam publikációjából vették át.¹⁷

Teljes bizonyossággal sikerült megállapítani, hogy a munka a Kalauz 1623-as magyar kiadása¹⁸ alapján készült. A címlapon a 6-os számjegyet más tintával 7-esre írták át. Akkor készítették elő kiadásra,¹⁹ mivel a korrigáló személy néhány esetben egyházi cenzor döntését kéri bizonyos fordítói problémákban. Pázmány életében bizonyára nem volt szükség cenzorra.

¹² HANUY, Franciscus, *Petri Cardinalis Pázmány epistolae collectae* (Budapest 1910) II, 242. Vö. ŠIMONČIĆ 21–26.

¹³ SZTRIPSZKY Hiador, *Pázmány Péter és a szlovák irodalom*, in *Új Magyar Museum* (1942) 18.

¹⁴ SCHONVITZKY Bertalan, *A Pozsonyi Királyi Katolikus Főgymnasium története* (Pozsony 1896) 24.

¹⁵ *Rituale Strigoniense...* (Posonii 1625) (RMNy 1346), a keresztelés és az esketés szertartása.

¹⁶ *Verborum in institutione grammatica contentorum in Ungaricvm et Slavonicum translatio...* (Typis Academicis, Tyrnaviae 1648) (RMNy 2236).

¹⁷ KÁFER István, *Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es fordításának kézírata*, in *Világírodalmi Figyelő* (1959) 2/176–180; szlovákul: *K dejinám slovenskej predberolákovskej literatúry a jazyka* [A Bernolák előtti szlovák irodalom és nyelv történetéhez], in *Sborník FF Univerzity Komenského Philologica XIV* (Bratislava 1962) 55–66; továbbá KÁFER István, *Adalékok a barokk magyar–szlovák vonatkozásaihoz*, in *Filológiai Közlöny XI* (1965) 3–4/380–387; ua. KÁFER 2005, 144–151; KÁFER István, *Péter Pázmány a kultúra slovenského národa* [Pázmány Péter és a szlovák nemzet kultúrája], in *Fons Tyrnaviensis I* (Ústav dejín TU, Trnava 2006) 13–15.

¹⁸ RMNy 1293.

1734-ben viszont a szlovák nyelv alakulása 100 év alatt már okozott eltéréseket. A szöveget javító jezsuita számos lapalji megjegyzést tett, amelyekben megfigyelhető a nyelv szlovakizálása, a *se*>*sa*, a *sau*>*sú* változás és a szlovák és a cseh nyelv tudatos megkülönböztetése: „*Ex Latino reliquid verti sicut subtragi; coeterum si habetur versus in Bohemicum ex Germanico ... sed hoc mihi non bene videtur in Slavonico exprimere...*”²⁰

A kézirat 1634-ből való címlapján olvasható a legfontosabb, irodalom- és nyelvtörténeti szempontból legbecsesebb sor: „*Na obecnu Slowenčinu ... obraceni od gedneho kneze z Towarizstwa Gežizssoweho...*” Azaz: Köz-szlovákra fordítva egy paptól a Jézus-Társaságból. Ez a mondat Pázmány Péter szlovák pasztorációjának csúcspontja. A fordító általában *r-t* használ, de előfordul az *ř* is, ugyanígy a *čo - co*, a jotáció nélküli, de esetenként megmaradó alakok: *wečnym, sobe – wěřycym, měžitim*. A cseh *au* helyett gyakori az *ú*, és általános a tipikusan nyugatszlovák *-á* (*zložá, zlorečá, žádosti* stb). Ez a visszatérítési mozgalom teremtette meg az igazi szlovák nyelvű írásbeliséget, annál is inkább, mert a katolikus szlovákokat sokkal kevesebb cseh hatás érte, mint az evangélikusokat, akiket a cseh exulánsok erősítettek.²¹

Pázmány szlovák pasztorációjának eredménye Szöllösi Benedek *Cantus Catholici ... Pýsne katholicke*-je (Lőcse 1655, RMNy 2591), amely cseh jezsuita énekeskönyvekből merít, de beszerkesztett művébe ősi szlovák népi dallamokat, sőt az evangélikus *Cithara Sanctorum* c. énekeskönyv 100 egységét is. A Pázmány által 1629-ben Pozsonyba összehívott egyházmegyei zsinat határozata katolikus énekeskönyv összeállításáról negyedszázad alatt szlovákul is megvalósult.²²

Pázmány szlovák pasztorációja a XIX. századig hatott a szlovák katolikus irodalomra, nyomelemei pedig mind a mai napig megtalálhatók. Elég, ha a Nagyszombati Nagyszombati Egyetem²³ alapítására gondolunk a rendszerváltozás után, illetve arra a másfél évtizedes együttműködésre a PPKE és a Nagyszombati Nagyszombati Egyetem között, ami Pázmány Péter szellemiségében egészen az egyetemalapító pozsonyi sírjának feltárásáig figyelemre méltó tudományos eredményeket is hozott.²⁴

¹⁹ Vö. ŠIMONČIČ, Jozef, *Ku dobe vzniku slovenského prekladu Pázmaňovho Hodegusa* [Pázmány Hodegusa szlovák fordítása keletkezésének idejéről], in *Fons Tyrnaviensis II* (Ústav dejín Trnavskej univerzity, Trnava 2007) 69-74. Mivel a vízjelvizsgálatok sem segítettek a kézirat keletkezése időpontjának meghatározásában, a szlovák tudományosság is elfogadja 1634-et a keletkezés, 1734-et a sajtó alá rendezés évének.

²⁰ A kézirat 3000., 13.

²¹ Vö. SZILÁDY Jenő, *A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom története 1517–1711* (Budapest 1939) 17-18, 68.

²² KÄFER István, *Szöllösi Benedek magyar és szlovák énekeskönyve, a Cantus Catholici*, in *Cantus Catholici. Szöllösi Benedek magyar és szlovák katolikus énekeskönyve* (Gerhardus, Szeged 2012) 11-19.

²³ E furcsa hivatalos névnek az az oka, hogy a mai szlovák nagyszombati egyetem is Pázmány

Pázmány Péter a felvilágosodás korában vált különösen élő és ható tényezővé a szlovák írásban. A Nagyszombatban „maradt” főszemináriumban az egyetem Budára helyezése után sok szlovák papot képeztek, akik valóban a nemzeti gondolat első hirdetőivé váltak a nép között. Ez a népi eredetű szlovák papság különösen a jozefinizmus, de még a kora reformkor idején is viszonylag bátran foglalkozhatott nemzeti kérdésekkel, hiszen a hatalom ideológiai vezetői megszták a nemzeti nyelvek használatát, a belső autonómiájától is megfosztott egyház pedig nem tudott ellenállni a nemzet oltárra tételének a vallás helyett.²⁵ Sőt, a XIX. század harmincas éveiben elnézőbb volt a nemzeti súrlódások kezelésében, mint az egyházzellenes írások terjesztésének büntetésében.²⁶ Ekkor vált Pázmány ismét védekező eszközzé a szlovák papság körében.

Anton Benčič ferences páter tollából 1792-ben elkészült a Kalauz második szlovák fordítása, és ugyancsak Benčič ültette át szlovákra *A setét Hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetőjét*. Pázmány művei akkor is jelentősek voltak a szlovák értelmiség számára, amikor az már nemzetébresztő munkát is végzett. Vallásos világának nagyon megfeleleltek az érsek harcos gondolatai, a szlovák nemzeti tudatot pedig erősítette Pázmány viszonya a szlováksághoz.

Benčič a Bernolák-mozgalom legműveltebb egyéniségei közé tartozott, és egyházi előjárói kérésére látott hozzá Pázmány műveinek fordításához. A kéziratban maradt munkák ebben a formájukban is jelzik az új szlovák nyelv terjedését, a Pázmány-pasztoráció továbbélését.²⁷

A ferences szerzetes munkája a műfordítási elvekben és nyelvében tér el leginkább az 1634-es Kalauztól. Lapalji megjegyzései fordítói alaposágát bizonyítják. Több szótár megfelelőit használta, és korántsem alkalmazkodott annyira a Pázmány-szöveghez, mint másfél évszázaddal korábban dolgozó elődje. Óvakodott a tükörfordítástól, amit néhány marginális megjegyzése tanúsít: *Uhre powedagu: ō képet ír; ō levelet ír. Ale my takto: on obraz maluje, on list pjsse*. Az eredeti szöveg közmondásával így kísérletezik:

alapítása jogutódjának tekinti magát. Ezért a budapesti ELTE, a PPKE és a SOTE szlovák felfogás szerint mind „nagyszombati” egyetem, ezért kettőzik a sajátjuk helynevét.

²⁴ *Deo gratias. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Nagyszombati Egyetem millenniumi ünnepi találkozója. 2001. február 2-3.* (Pons Strigoniensis Studia II) (szerk. Käfer István; PPKE BTK Szlavisztika-Közép-Európa Intézet Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, Esztergom-Piliscsaba 2003).

²⁵ Vö. ZLATOŠ, Štefan, *Písmo sväté u Bernolákovcov (Juraj Palkovič a jeho slovenský preklad bibliie)* [A Szentírás Bernolák követőinél (Juraj Palkovič és szlovák bibliafordítása)] (Trnava 1939) 96.

²⁶ Vö. DEMMEL József, *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860-1872)* (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba 2016) 25.

²⁷ *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska* [Szlovákia katolikus papi személyiségeinek lexikona] (Lúč, Bratislava 2000) (Prikrýl, Lubomír).

A kinek a téj száját megégeti, a' tarhót is fíjni kell – Kdo sebe ústa popálil, potom i studenú polévku / aj sedlé mléko fúkat' má. Ez a nyelv sokkal szlovákosabb a korábbinál, mégis a XVII. századi jezsuita szlováknak tartható, amely a népi-irodalmi nyelv előfutára volt.

Pázmány szellemissége, szlovák-pasztorációja tovább élt a XIX. század „nagyszombati iskolájában” öntudatos szlovákká lett katolikus papok munkásságában és a mai szlovák nagyszombati egyetem eszmeiségében. Jozef Šimončič professzor így zárta beszámolóját egyeteme és a PPKE együttműködéséről: *„Kölcsönös együttműködésünket fejezte ki a hívek könyörgése az 1996. március 26-án a PPKE-n tartott közös szentmisén (műfordító konferencia), hogy a Hétfájdalmú és a Nagyasszony közbenjárására kölcsönösen megbocsássuk egymásnak sérelmeinket, hogy diákjaink alkalmazni tudják a krisztusi szeretet tanítását a népeink közötti szolgálatban, hogy mi is mindannyian tudjuk érvényesíteni a szeretet parancsát a szlovák és a magyar nép között.”*²⁸

²⁸ *Deo gratias* 22.